

Kiçikyaşlı məktəblilərdə mütaliə mədəniyyətinin formalaşmasının psixoloji xüsusiyyətləri

Gülnarə Əlixanova

Psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim, Pedaqoji psixologiya kafedrası, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan.

E-mail: gulnare.alixanova@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-5241-0250>

XÜLASƏ

Mütaliə, şagirdi bədii və elmi-populyar ədəbiyyatla, həmçinin dövrü mətbuatla tanış edən unikal vasitə, uşağın idrak, nitq və yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyin universal yolu, mənəvi keyfiyyətləri tərbiyə edən, estetik hissləri inkişaf etdirən güclü vasitədir. Dövrün dəyişməsi ilə əlaqədar kitab asudə vaxtın təşkilində əsas məlumat mənbəyi kimi qəbul olunmur. Artıq internet, televiziya və sosial şəbəkələr onunla rəqabət aparır. Uşaqlarda mütaliyəyə maraq yaratmaq və onlarda bu həvəsi qoruyub saxlamaq üçün müəllimlərin bu istiqamətdə bacarıq və səriştələrə malik olması xüsusilə vacibdir.

AÇAR SÖZLƏR

kitab, mütaliə
mədəniyyəti, oxucu
marağı, səlissə, şüurlu,
aparıcı amil, yaradıcılıq

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

göndərilib: 05.07.2023

qəbul edilib: 20.08.2023

METHODS

Psychological characteristics of the formation of reading culture in junior schoolchildren

Gulnara Alikhanova

Doctor of Philosophy in Psychology, senior lecturer, Department of Pedagogical Psychology, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan.

E-mail: guelnare.alixanova@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-5241-0250>

ABSTRACT

Reading is a unique tool that introduces the student to artistic and scientific-popular literature, as well as periodicals, a universal way to develop a child's cognitive, speech and creative abilities, a powerful tool that nurtures moral qualities and develops aesthetic feelings. Due to the change of times, the book is not considered as the main source of information in the organization of leisure time. Internet, television and social networks already compete with it. It is especially important for teachers to have skills and competencies in this direction in order to create interest in reading in children and to maintain this interest in them.

KEYWORDS

book, reading culture, reader interest, fluent, conscious, leading factor, creativity

ARTICLE HISTORY

Received: 05.07.2023

Accepted: 20.08.2023

Giriş / Introduction

Hazırda mühüm problemlərdən biri kiçikyaşlı şagirdlərdə kitaba maraq yaratmaq və onlarda mütaliə mədəniyyətini formalaşdırmaqdır.

Mütaliə ədəbi dili şagirdin yaddaşına daxil edir, uşaqda söz ehtiyatını inkişaf etdirir, özünü və dünyanı tanımağa kömək edir. “Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları)” (2010) sənədində oxu bacarıqları və mütaliə mədəniyyətinin formalaşması şagirdin şəxsi inkişafına, onun cəmiyyətə uyğunlaşma qabiliyyətinə təsir göstərən, məsuliyyətli, təşəbbüskar və bacarıqlı vətəndaş yetişdirmək vəzifəsini həll edən bir vasitə hesab edilir.

Adı çəkilən sənəd məktəblilər arasında təhsil sərişələrinin, fundamental oxu bacarıq və biliklərinin, mətni dərk etmə üsullarının, oxuma texnikasının mənimsənilməsinin, oxucu marağının inkişaf etdirilməsinin zəruriliyini göstərir. Oxucu maraqları, əsasən, insanın şəxsiyyətini müəyyən edir, ona görə də onların məktəblilər arasında formalaşması prosesinə təkcə pedaqoji, psixoloji, metodoloji deyil, həm də sosial problem kimi baxılır. Son vaxtlar oxucu marağının, mütaliə səviyyəsinin aşağı düşdüyünü fərq etməmək mümkün deyil. Bunun kifayət qədər obyektiv səbəbləri var.

Mütaliə marağının azalmasına kütləvi informasiya vasitələrinin təsir gücünün artması, uzun müddət televizor və ya kompüter arxasında olmaqla kiçikyaşlı şagirdlərin mütaliə mədəniyyətinin formalaşdırılması üçün məqsədyönlülüyün olmaması, oxu fəaliyyətinə münasibətin dəyişməsidir. Böyüklərin uşağa kitab oxumağa marağı azaldığı üçün, nəticədə təhsilin ilk illərində kiçikyaşlı məktəblilərin müxtəlif kitablarla sistemli və tam əlaqəsi pozulmağa başlayır. Bəzən valideynlər övladlarının kitab oxumalarına diqqət etmir, dövrü nəşrlərlə maraqlanmırlar.

Oxucu marağı – şagirdin kitablardan aldığı həyat təcrübəsinin tətbiqinə yönələn maraqdır. A.S.Puşkin qeyd edirdi ki: “Oxumaq ən yaxşı təlimdir”. Çünki uşaq kitabdan istifadə etməklə dünyanı bütün təzahürləri ilə araşdırır, daha çox öyrənir və insan həyatını daha dəqiq başa düşür. Mütaliə uşağın həyatında təsvirolunmaz rol oynayır, o, dünyanın müəyyən mənzərəsini, davranış qaydalarını və yüksək bədii zövqü təşkil edir [1, s.76].

Kitab uşağın həyatının ən çətin vaxtında ona insani hissləri: sevinc və kədəri dünyasına tanıdır, özündə insanlığı tərbiyə edir. Bu baxımdan uşağın şəxsiyyətinin formalaşmasında və tərbiyəsində kitabın güclü təsirindən tam istifadə etmək lazımdır. Kitab uşağın qarşısında xeyirxahlıq, şərəf, cəsarət, şəfqət ideallarını açmalı, özünə və başqalarına düzgün münasibət yaratmalıdır. Kitaba ilkin maraq gələcəkdə uşağa

müxtəlif oxu qaydalarını, o cümlədən müstəqil mütaliəni mənimsəməyə kömək etmiş olar. Klassik ədəbiyyat uşaq üçün mədəniyyət mənbəyidir. Şagirdlərin mənəvi inkişafı üçün dahi yazıçı və şairlərin əsərlərini mütaliə etmək ilkin şərt hesab olunur. Oxu vasitəsi ilə uşağın nitqi inkişaf edir, söz ehtiyatı artır. Kitab gənc oxucuya fikirlərini ifadə etməyi və başqalarının dediklərini anlamağı öyrədir. Kiçikyaşlı oxucu kitabın müəllifini və onun üçün illüstrasiyaları çəkən rəssamı tanımalı, müəlliflə rəssamın birgə əməyi sayəsində kitabın şah əsərə çevrildiyini dərk etməlidir.

Uşaqların oxu qabiliyyəti və formalaşan mütaliə mədəniyyəti gələcəkdə bütün təlim prosesinin keyfiyyətini müəyyənləşdirir. Təcrübədən məlum olduğu kimi, kifayət qədər yaxşı oxumayan uşağın savadı çox aşağı olur, şifahi nitqi yaxşı formalaşmır. Şagird yaxşı oxumağı öyrənmədən riyaziyyatda problemi həll edə, başqa fənlər kursunda materialı düzgün və ya başqasının köməyi olmadan öyrənmə bilməyəcəkdir [2, s.134].

İbtidai sinfin əsas vəzifəsi səlis, şüurlu, düzgün və ifadəli oxu bacarığını inkişaf etdirmək olsa da, bu yetərli deyil. Artıq təlimin ilkin mərhələsində oxu bacarıqlarının formalaşması mütaliyə marağın yaranması və inkişafına əsaslanmalıdır. Bu proses şagirdin fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla müxtəlif materiallar əsasında aparılmalıdır; oxumağı öyrətməklə oxu bacarıqlarının formalaşdırılması və mütaliə marağının yaranması prosesləri uşağın ümumi inkişafında birləşdirilməlidir.

Mütaliyə maraq ilkin olaraq koqnitiv problemlərin həlli vasitəsi kimi istifadə edilir. Bunun üçün əvvəl maraq, sonra isə mütaliə bacarığı formalaşmalıdır. Bu iki hadisə o qədər sıx bağlıdır ki, onları bir-birindən ayırmaq çətindir. Bu baxımdan hadisələrin bir-birindən asılı vəhdətdə öyrənilməsi və oxu vərdişinin formalaşması prosesində mütaliyə marağın yaranması və inkişafını təmin edəcək təlim sisteminin təşkili müasir dövrümüzün həll olanmalı problemlərindəndir.

İstənilən yaradıcılıq fəaliyyətində olduğu kimi, oxu fəaliyyətində də ən yaxşı nəticələr tək cə bilavasitə tədris yolu ilə əldə edilmir, eyni zamanda mütaliə marağının formalaşması öz-özünə baş vermir, bütün tədris və dərslərdən tədbirlər də əsas götürülür. Kiçik yaşlı şagirdlərdə mütaliə mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün şərait yaratmaq ibtidai sinif müəllimlərinin mühüm işlərindən biridir. Bu sahədə mükəmməl nəticələrə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin həlli planlaşdırılır:

- müxtəlif dərslər formalarından və sinifdən kənar fəaliyyətlərdən istifadə etməklə mütaliyə ehtiyacın (müstəqil, təşəbbüskar) inkişafı;
- ədəbi oyunlar, yaradıcılıq müsabiqələri, teatrlaşdırma elementləri olan dərslər vasitəsilə şagirdlərin mütaliə səriştəsinin inkişafı;
- uşaqların yaradıcılığının stimullaşdırılması.

A.N.Leontyev, S.L.Rubinşteyn, V.İ.Slobodçikov, N.E.Şçurkovanın əsərlərində uşaqlarda mütaliə mədəniyyətini formalaşdırmaq üçün müəyyən edilmiş fəaliyyət yanaşması və dialoq təhsilin əsas prinsiplərinə əsaslanır:

- həssas dövrlərin nəzərə alınması prinsipi;
- “yaxın inkişaf zonası”nın müəyyən edilməsi, uşaqların və böyüklərin birgə fəaliyyətinin təşkili prinsipi;
- hər növ fəaliyyətin yüksək motivasiyası prinsipi;
- hər hansı fəaliyyətin məcburi refleksivlik prinsipi;
- müxtəlif formalarda idarəetmənin təşkilində əməkdaşlıq prinsipi;
- dialoq prinsipi [9, c.45].

Azərbaycanda uşaq mütaliəsi xəritəsinə şagirdlər arasında çoxdilliliyi inkişaf etdirmək məqsədilə müxtəlif dillərdə və tərcümə olunmuş xarici ədəbi əsərlər daxildir.

Müstəqil oxumaq üçün bədii əsərlər seçilərkən aşağıdakı meyarlar nəzərə alınır:

1. klassik ədəbiyyata aid olan;
2. işin aktuallığı;
3. inkişaf yönümlülük: a) şagirdin mənəvi keyfiyyətləri; b) vətəndaşlıq və vətənpərvərlik hissləri; c) oxu bacarıqları.
4. çoxjanrlı;
5. məktəblilərin yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması;
6. əlçatanlıq və oxucu marağı.

Uşağın mütaliə ehtiyacını anlamasına kömək etmək, ən yaxşı kitabları oxumağa maraq oyatmaq və onları istedadla oxumaq istər valideyn, istər yazıçı, nəşir, müəllim, kitabxanaçı, pedaqoq olsun, böyüklərin vəzifəsidir [3, s.98]. Uşaqlar üçün sinifdən kənar oxu məşğələlərinin təşkilində valideynlərin fəal iştirakına xüsusi diqqət yetirmək, onların bu problemin həllinə mütəmadi cəlb edilməsi vacibdir. Bunun üçün valideyn iclaslarında valideynlərə bu yaşda uşaqların oxuması tövsiyə olunan bədii ədəbiyyatların siyahısını, tanınmış insanların açıqlamalarını və mütəxəssislərin mütaliə mədəniyyətinin aşılmasının vacibliyi ilə bağlı seminarlar təşkil etmək lazımdır. Məktəb, kitabxana və ailənin pedaqoji-psixoloji qarşılıqlı fəaliyyətinin nəticəsi şagirdlərin müstəqil mütaliə fəaliyyətinin formalaşdırılması, onların yaradıcılıq potensialının, ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı hesab edilir.

Birincisi, kiçikyaşlı şagird mətə, ilk növbədə emosional reaksiya verir. Mətnlə bağlı uşaqların təcrübələri ibtidai məktəb üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Hazırda şagirdlərin emosional reaksiyalarını məktəb psixoloqlarının köməyi ilə həll etmək

mümkündür. Bunun üçün dərsin xüsusi metodologiyası və təhsil dövründə şagirdin oxu inkişafını qiymətləndirmək meyarları nəzərə alınır.

İbtidai məktəbyaşlı oxucuların növbəti xüsusiyyətini bədii aləmlə real dünyanın identifikasiyası adlandırmaq olar. Təsadüfi deyil ki, oxucunun inkişafındakı bu dövrü “sadələvh realizm” dövrü adlandırırlar. Bu canlı, real olan obraza inamı nümayiş etdirmək xarakterik münasibətlə ifadə olunur.

Üçüncüsü, kiçikyaşlı şagirdlərin sözə, bədii təfərrüata həssaslığı təzahür edir. Şagird bəzən böyüklərin diqqət yetirmədiyini psixoloji xüsusiyyətlərə dərhal reaksiya verir.

Dördüncüsü, varlığın sözdə təsirinin kiçikyaşlı məktəblilər üçün xarakterikliyi uşağın obrazda yaşamaq qabiliyyəti ilə ifadə olunur.

Beşincisi, gənc oxucunun mənfi xüsusiyyəti bədii forma haqqında rəyinin olmamasıdır [4, s.201].

Uşaqlar oxuyarkən, ilk növbədə personajları, süjeti, ayrı-ayrı hadisələri ifadə etsələr də, misralara, epitetlərə, durğu işarələrinə, abzaslara bölünməyə fikir vermirlər. Uşaq onları anlamadan üzərindən keçir, lakin mahiyyətini başa düşə bilmir. Şagird oxu bacarıqlarını, mütaliə mədəniyyətini formalaşdırdığı zaman özü və digər insanlar haqqında, həmçinin dünya barədə əldə etdiyi biliklərini artırmaq üçün müxtəlif imkanlar qazanır.

Kiçikyaşlı məktəblilərin mütaliə mədəniyyətinin formalaşması problemi N.A.Rıbnikovun, V.G.Qoretskinin, L.F.Klimanovanın, N.N.Svetlovskayanın əsərlərində öz əksini tapmışdır. Hazırda mütaliə milli dəyər kimi tanınır. Məhz buna görə də ibtidai siniflərdə şagirdlərdə mütaliə mədəniyyətinin formalaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Pedaqoji-psixoloji ədəbiyyata görə, Y.A.Komenski oxu maraqlarının inkişafı problemi ilə əlaqədar yazırdı: “Hər hansı bir fənni öyrənməzdən əvvəl uşaqlarda ona məhəbbət oymaq lazımdır”. L.S.Vıqotskinin fikrincə isə uşağı hər hansı bir fəaliyyətə cəlb etməzdən əvvəl onun həmin fəaliyyətə hazır olduğunu aşkar etməyə diqqət yetirmək lazımdır [8, c.35-40].

Mütaliə mədəniyyəti məktəb yaşında formalaşsın, şagird kitabdan ayrılır. Pedaqoji və psixoloji problemin müxtəlif şərtlərində hər kəs marağın əsas funksiyasını şagirdi öyrənməyə sövq etməkdə görürdü. Yəni öyrənmə şagird üçün arzu olunan hala gətirilməli və ehtiyaca çevrilməlidir.

Psixoloji lüğətdə marağ, əsasən, “daxili müstəvidə baş verən idrak fəaliyyətini təşviq edən ehtiyac münasibəti və ya motivasiya vəziyyəti kimi başa düşülür. O, reallığın müəyyən sahəsinə idrak cazibəsi (istək) əsasında yaranır və onun inkişafı

prosesində öz subyektinə aktiv, fəal münasibət üçün sabit şəxsi ehtiyaca, meyilliyə çevrilə bilər”. A.B.Orlovaya görə, “maraq” anlayışı “koqnitiv marağ” kimi konkretləşir.

XIII əsr elm aləminin böyük mütəfəkkiri Xacə Nəsirəddin Tusinin ədəbi irsində kitab və mütaliə ilə bağlı söylədiyi dəyərli kəlamlar və ibrətamiz fikirlər müasir dövrümüzə də aktual olaraq səslənir. O, özünün məşhur “Əxlaqi-Nasir” əsərində “insanlara nəsihət verməklə heç nəyi əsirgəməməsini” gərəkli hesab edir və beləliklə, kitabın, mütaliənin tərbiyə işində çox dəyərli olması barədə qiymətli fikirlər yürüdür. Alimin fikrincə, mənəvi zənginliyi, əxlaqi saflığı və fiziki kamilliyi özündə ahəngdar şəkildə birləşdirən kamil şəxsiyyətin formalaşmasına təsir göstərən amillər sırasında kitabın, kitabxana və mütaliənin müstəsna rolu vardır [6, s.167].

XVII əsrdə mütaliyə marağ problemi haqqında Y.A.Komenski “Böyük didaktika” kitabında yazırdı: “Hansı dərse başlasanız da, ilk növbədə bu fənnin üstünlüyünü, faydalılığını, xoşluğunu və mümkünlüyünü sübut edərək şagirdlərdə ona ciddi məhəbbət oyatmalısınız”. N.R.Morozovanın fikrincə, oxuya marağ üç əsas xüsusiyyətlə xarakterizə olunur:

- fəaliyyətə münasibətdə müsbət emosiya;
- bu duyğunun idraki fəaliyyətinin, yəni bilik sevincinin olması;
- fəaliyyətin özündən irəli gələn motivin olması.

L.M.Fridman və K.N.Volkova hesab edirlər ki, fənnə marağ həm də “motiv” rolunu oynayır. Bəzi hallarda marağ fəaliyyət motivi sayıla bilər. G.İ.Şukina hesab edir ki, “marağ” və “motiv” anlayışları bir-biri ilə bağlıdır, lakin müxtəlif psixi xassələri təmsil etdikləri üçün onları müəyyən etmək mümkün deyil.

Pedaqoji-psixoloji ədəbiyyatda “marağ” insanın müəyyən obyektlərə və fəaliyyətlərə sabit, seçici, emosional rəngli oriyentasiyası, habelə idrak ehtiyacının xüsusi təzahür forması kimi müəyyən edilir. Oxucu marağının inkişafı prof. N.N.Svetlovskaya tərəfindən öyrənilmişdir. O, “oxucu marağı” terminini dar və geniş mənada nəzərdən keçirmişdir. Dar mənada oxucu marağı oxunma mexanizmi, işarələrin tərcümə üsulu kimi mütaliyə marağda özünü göstərir. Yenicə öyrənməyə başlayan uşaq kitabda yazılanları anladığını və oxuma prosesini necə mənimsədiyini başqalarına göstərməyə çalışır. Sözü geniş mənada – oxucu marağı, yəni oxucunun kitablardan insan təcrübəsinə fəal münasibəti hesab olunur.

L.S.Vıqotskinin fikrincə, “oxucu marağı mürəkkəb struktura malikdir ki, bu da marağın özünü, eləcə də marağ obyektinə emosional cazibəni ehtiva edir”. Eyni zamanda marağın özü idrak məqamı, emosional cazibə isə həvəsləndirici qüvvə kimi qəbul edilir. R.V.Nikitinin fikrincə, oxucu marağının mühüm komponenti

müəlliflər, onların tərcümeyi-halı, əsərləri haqqında bilikləridir. İnsan müxtəlif kitabları, mövzuları, janrları bilirsə, o, maraqlarına və idrak ehtiyaclarına cavab verən bir kitab seçəcəkdir [7, c.18-23].

Deməli, kitab gənc oxucu üçün onu cəlb edəcək qədər rəngarəng olmalı, onu hərtərəfli maraqlandırmalıdır. Valideynlər adətən öz uşaqlarının hobbilərini yaxşı bildikləri üçün mütaliənin ilkin mərhələsində bunu xüsusilə nəzərə almalıdırlar. Uzun müddət ev heyvanı bəsləmək arzusunda olan bir uşağa əvvəlcə həmin heyvan haqqında hekayə oxumaq imkanı verilməlidir. Əlbəttə ki, zaman keçdikcə məktəblilərin imkanlarını tədricən genişləndirmək, onlara digər mövzularda mütaliə etmək üçün kitablar təklif etmək lazımdır. Şübhəsiz, yeni mövzular öncə uşağın maraq dairəsinə uyğun olmalıdır. Mütaliyə ehtiyacın inkişafı adətən ümumi inkişafı paralel getdiyi təqdirdə mümkün olur: məsələn, valideynlərin teatrlarda, muzeylərdə, sərgilərdə və s. müxtəlif sahələrdə toplanmış biliklərini uşaqla bölüşmək üçün zaman ayırması mövzuların geniş qavranılması üçün əsas şərtidir.

“Lazımlı” və “həmin” kitabı seçərkən gənc oxucunun yaşını nəzərə almaq vacibdir. İbtidai məktəb çağında illüstrasiyalar hələ də böyük rol oynayır, onsuz kitab darıxdırıcı və simasız görünə bilər. Mütaliə prosesində uşaqların gözlərinin sağlamlığı da unudulmamalı, belə ki, yazı şrifti böyük və oxunaqlı olmalıdır. Evdə sevimli və dəfələrlə təkrar oxunan əsərlərin xüsusi yer tutduğu uşaq kitabxanasının olması da məqsədəuyğundur.

Kitab mağazasına, kitabxanaya müntəzəm səfərlər xoş ənənəyə çevrilməlidir. Valideynlərə əvvəlcə uşaqlarını orada müşayiət etmələri məsləhətdir ki, onlarla müxtəlif kitablar arasında əlaqəni tapsınlar. Kitabxanada gənc oxucunun yaşına uyğun bədii və elmi-populyar ədəbiyyatın olduğu stendlər göstərilməlidir. İdeal olaraq nəzəri cəhətdən onun üçün maraqlı ola biləcək bir neçə kitab götürmək vacibdir.

Kitabxanaçıdan uşaqlarda mütaliə mədəniyyətinin formalaşması üçün hansı işlərin görüldüyü soruşula bilər. Bunlar uşaq yazıçılarının yaradıcılıq gecələri, ədəbi dərnəklər, tematik kitab sərgiləri və ya baxış müsabiqələri ola bilər. Unutmayaq ki, bu gün kitabxanalar həm də əlavə təhsil mərkəzləridir, burada ab-havanın özü oxumaq üçün əlverişlidir.

Beləliklə, oxumaq üçün kitablar seçildikdə vacib bir sual yaranır – kitabı necə oxumaq olar? Təbii ki, kiçik məktəbli oxuduğunu başa düşməli, bu fəaliyyətdən zövq almalı və mütaliə dairəsi kifayət qədər geniş olmalıdır. Azyaşlı məktəblilər arasında belə uşaqlar çox azdır. Çoxlarının hələ də onları düşünülmiş mütaliə ilə tanış edəcək,

onlara təkcə oxumağı deyil, həm də oxuduqlarının mənasını anlamağı öyrədəcək bir şəxsiyyətə ehtiyacları var [5, s.108].

I–IV siniflər üçün hazırlanan “Ədəbi qiraət” dərsliklərində G.S.Merkin, B.G.Merkin, S.A.Bolotova qeyd edirlər ki, uşaq nə qədər səlis oxusa da, onlara ucadan kitab oxumaq üçün zaman ayırmaq çox vacibdir. Bunu, məsələn, yatmadan əvvəl, günün bütün qayğıları bitdikdə etmək daha əlverişlidir. Ailədə mütaliə vardıq halını almalıdır. Uşaqlara kitabları yavaş-yavaş oxumalı, uşağın dinləyib-dinləmədiyini, deyilənləri başa düşüb-düşmədiyini, oxu prosesinin özünün onun üçün maraqlı olub-olmadığını anlamaq üçün vaxtaşırı olaraq mütaliyəyə ara verərək onlara suallar verilməlidir. Kiçikyaşlı məktəbliləri maraqlandıran sualların üzərində daha ətraflı dayanmaq lazımdır.

Uşağın müzakirə prosesində fəal iştirakını təmin etmək və təxəyyülünü inkişaf etdirmək üçün onun qəhrəmanın yerində olsaydı, bu və ya digər vəziyyətdə necə hərəkət edəcəyini soruşmaq məqsədəuyğundur. Mütaliə zamanı arada fasilə verərək, uşaqdan məzmunun necə bitəcəyinin təxminini, oxunun sonunda isə ona hekayəni davam etdirmək tapşırığı da vermək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, birlikdə oxumaq imtahan xarakterli olmamalıdır. Uşağın əhvali-ruhiyyəsi həssaslıqla diqqətdə saxlanılmalı və imtina etdikdə o suallara cavab verməyə məcbur edilməməlidir.

Mütaliə prosesində uşağın həyat təcrübəsinin aktuallaşdırılması xüsusi yer tutur. Kitab ona tanış olan mövzudan bəhs edirsə, onu daha yaxın və başadüşülən edəcək həyatı epizodu xatırlatmaq vacibdir. Oxuma zamanı başa düşülməsi çətin olan sözlərə və ya epizodlara da şərh verilməlidir. Bu kənarlaşmalar ümumi inkişaf və idrakın inkişaf etdirilməsi xarakteri daşıyır. Uşaqla ilk olaraq başa düşülməyənləri aydınlaşdırmaq üçün oxuma zamanı istənilən sualı verə biləcəyi haqda müzakirə aparmaq lazımdır.

Əgər sənət əsəri teatr tamaşasında oynanılsa, tamaşanı yaxın gələcəkdə uşağa göstərməyə dəyər. Eyni obrazların və ideyaların müxtəlif sənət növlərində necə əks olunduğunu müqayisə etmək kiçik məktəbli üçün maraqlı olacaq. Kitablə tanışlıqda öz-özlüyündə müzakirə obyektinə çevrilə bilən illüstrasiyaları nəzərdən qaçırmamaq lazımdır. Uşaqdan təsvir olunan personajlar müəllifin təsvir etdiyi obrazlara bənzədiyini, rəssamın hansı epizodları təsvir etdiyini, bu kitabı özü tərtib etsəydi, hansı hadisəni və hansı obrazı çəkəcəyi haqda fikri soruşula bilər. Əgər onun rəsmə meyli varsa və oxuduqları üçün öz illüstrasiyalarını yaratmaq istəyirsə, bu işdə ona dəstək olmağa dəyər.

Beləliklə, ailə uşaqda mütaliə mədəniyyətini formalaşdırmaq üçün əlindən gələni etməyə çalışırsa, məktəb nə edə bilər? Kitabın oxunması mütaliə mədəniyyətinin

formalaşması üçün sonsuz ədəbi imkanlar yaradır. Məktəbdə uşaqlar arasında mütaliə təcrübəsi mübadiləsinə şərait yaradan sinifdən-kənar oxu dərsləri xüsusi yer tutur. Yoldaşların emosional rəylərini eşidən uşaq müəyyən bir kitab mətninə maraqla yanaşmağa çalışır.

Məktəbdə keçirilən hər bir fənn üzrə tövsiyə olunan əlavə ədəbiyyat siyahıları şagirdlərin dünyagörüşünü genişləndirir, bilik əldə etmək yolu kimi mütaliyəyə pozitiv münasibət formalaşdırır. Qeyd etmək lazımdır ki, bəzən yeni mövzunun izah edildiyi materialın özü şagirdi oxumağa həvəsləndirir. İdrak prosesinin inkişafı üçün təşəbbüs tətbiq olunan mövzu üzrə tapşırıqların hazırlanması ilə stimullaşdırılır. Yeni müasir dərslərdə bu cür üsullardan fəal şəkildə istifadə edilir.

Nəticə / Conclusion

Gələcək nəsillərin savadlı, mədəni, ağıllı şəkildə formalaşması üçün ən əsas vasitələrdən biri kiçik yaş dövründə uşaqlarda mütaliə mədəniyyətinin düzgün formalaşdırılmasıdır. Müasir dövrdə ibtidai sinif şagirdinin mütaliyəyə cəlb edilməsi problemi xüsusilə aktualdır. Çox vaxt bu, vaxtın çatışmaması ilə əlaqədardır. Həqiqətən, müasir bir uşaq hər gün dərslə gedir, ev tapşırıqlarını yerinə yetirir, boş qalan vaxtını isə onlayn ünsiyyətdə, yeni oyunla əylənməkdə və ya həmyaşıdları ilə söhbətdə keçirir. Belə çıxır ki, oxumağa sadəcə vaxt və ehtiyac yoxdur, oxumadan həyat olduqca maraqlı və dinamik görünür, çünki müasir əyləncə darıxdırıcı istirahət fəaliyyəti üçün bir çox imkanlara yol açır. Bu gün kitab müasir şagird həyatının reallıqları ilə rəqabətə girməyə məcburdur və bu mübarizədə çox vaxt uduzur. Bəs bu hal niyə baş verir və bunu aradan qaldırmaq üçün nə etmək olar?

Əsas səbəb odur ki, uşaqlar böyüklərin təkliflərini həvəslə yerinə yetirirlər. Onlar mütaliyəyə məhəl qoymadan özlərini tam olaraq nədən məhrum etdiklərini anlamırlar. Bu baxımdan uşağa kitab dünyasını açmaq, bu dünyanı onun həyatının mühüm hissəsinə, mənəvi-əxlaqi və estetik tərbiyənin aparıcı amillərindən birinə çevirmək və ideal olaraq kitabla ünsiyyətin uşağın şüurlu seçiminə çevrilməsini təmin etmək üçün həm ailə, həm də məktəb hər cür şərait yaratmalıdır. İlkin olaraq hər bir ailə bununla bağlı şəxsi nümunə göstərə bilər. Uşaq valideynlərin mütaliə etdiyini gördükdə, aralarında yeni kitabların müzakirəsini eşitdikdə, onların oxuduqları ilə əlaqədar yaranan emosiyaları dərk etdikdə onda mütaliəni maraqlı ünsiyyət üçün fürsət kimi təsəvvür etməyə başlayır. İkincisi, valideynlər uşağın gününün necə keçdiyini, hansı fəaliyyət növü ilə məşğul olduğunu və ən əsası, onun asudə vaxtının necə təşkil olunduğunu təhlil etməlidirlər. Şagirdin internetdən sui-istifadə etdiyini bilərsə, onda onların istifadəsinə məhdudiyət qoyulmalı, boş vaxtları kitablarla ünsiyyətə cəlb

edilməli, ona əyləncəsinə alternativ olacaq bir kitab oxumağı məsləhət görülməlidir. Bu zaman çox vacib bir sual yaranır: nə oxumaq lazımdır? Aydın ki, kiçikyaşlı məktəblilərin böyük əksəriyyəti hələ müstəqil şəkildə bu seçimi edə bilmir. Bu işdə onlara kömək etmək ilkin olaraq valideynlərin vəzifəsidir.

Bugünkü məktəbin ən mühüm məqsədi savadlı, hərtərəfli inkişaf etmiş mədəni şəxsiyyət formalaşdırmaqdır. Bu məqsədə nail olmaq şagirdlərin oxuya daha sıx cəlb edilməsi, onlarda müəllimlərin mədəniyyətinin formalaşdırılması, bütövlükdə bəşəriyyətin və öz ölkəsinin, xalqının inkişaf etdirdiyi mədəni və əxlaqi nümunələri, mədəni irsini öyrənməkdən ibarətdir. Çox kitab oxuyan insan zəngin söz ehtiyatına sahib olmaqla yanaşı, geniş düşüncə qabiliyyətinə də malik olur.

Beləliklə, məlum olur ki, hər şey öz əlimizdədir. Hamımız birlikdə – valideynlər, məktəb və müəllimlər gücümüzü birləşdirərək uşaqların oxu həvəsini və müəllimlərin mədəniyyətini formalaşdırmaqla onların kitablara bağlılığını təmin edə bilərik.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Əlizadə Ə.Ə. (2015). Məktəblinin psixologiyası. Bakı, Renessans. 113 s.
2. Əlizadə Ə.Ə. (2010). Pedaqoji psixologiya, I kitab. Bakı, ADPU. 319 s.
3. Əlizadə Ə.Ə. (2010). Pedaqoji psixologiya, II kitab. Bakı, ADPU. 288 s.
4. Əmrahlı L.Ş. (2010). Yeniləşən təhsilin psixoloji problemləri. Bakı, Mütərcim. 275 s.
5. Müasir təhsilin aktual sosial-psixoloji problemləri. (2014). Azərb. Resp. Təhsil Naz., Azərb. Resp. Təhsil Probl. İn-tu. Bakı, Mütərcim. 255 s.
6. Tusi N. (2005). Əxlaqi-Nasiri. Bakı, Lider nəşriyyat. 280 s.
7. Алексеевская А.Т. (2008). Формирование читательских интересов младших школьников. Москва, с.18–23.
8. Зобнина М.А. (2007). Как пробудить у младшего школьника интерес к чтению? Начальная школа, № 8, с.35–43.
9. Ниталимова Л.В., Семенова С.Н. (2007). Развитие читательского интереса младших школьников. Москва, Ментор. 302 с.